

УЧЕБНИЦИТЕ ПО НАРОДОЗНАНИЕ – ЕКСПЕРИМЕНТ С ПРОДЪЛЖЕНИЕ

Светла Къосева

Българско училище за роден език, Будапеща, Унгария

През 2018 година българското училище в Будапеща ще навърши **100 години**. Тази годишнина е празник за цялата българска общност в Унгария. Отбелязвайки я, ние не само се обръщаме назад, за да видим извървяния път, а насочваме и поглед към бъдещето, което е невъзможно, ако всяко поколение не внесе своя дан в развитието на общността – на нейните институции и културен живот.

В навечерието на този юбилей едно от най-значимите **постижения в обучението на роден език на българските деца в Унгария** е процесът на разработване на **собствени учебници и учебни помагала**¹, отразяващи нуждите на децата на българската общност в Унгария и в по-широк смисъл на деца, обучавани в чуждоезиково и чуждокултурна среда.

Огромно значение за нас, живеещите тук, има фактът, че тази среда е именно Унгария, която има опит в обучението на поколения от различни националности още от времето на Мария Терезия и нейния

¹ Българско народознание 1–4. клас – учебник, автор Ася Събева Юричкаи, Българско народознание 1–4. клас – работна тетрадка, автор Ася Събева Юричкаи, Издателство Кроатика, Будапеща; Българско народознание 5–8. клас – учебник, автор Ася Събева Юричкаи, Светла Къосева, Българско народознание 5–8. клас – работна тетрадка, автор Ася Събева Юричкаи, Светла Къосева, Издателство Кроатика, Будапеща; Българско народознание 9–12. клас – учебник, автор Светла Къосева, Мариана Султанова, Българско народознание 9–12. клас – работна тетрадка, автор Светла Къосева, Издателство Кроатика, Будапеща; Българско звънче – помагало за предучилищна възраст, автори Красимира Виденова, Жужанна Кожухарова, Издателство Кроатика, Будапеща; Буквар за 1. клас, автор Цанка Маринова, Учебна тетрадка за 1. клас, автор Цанка Маринова, Издателство Кроатика, Будапеща; Уча за шестица. Тетрадка с упражнения за 3–4. клас, автор Мария Стоилова, Уча за шестица. Тетрадка с упражнения за 5–6 клас, автор Мария Стоилова, Уча за шестица. Тетрадка с упражнения за 7–8. клас, автор Мария Стоилова, Издателство Кроатика, Будапеща; Български език I, автор: Росица Пенкова, Български език I – учебна тетрадка, автор: Росица Пенкова; Български език II, автор: Росица Пенкова, Издателство Танкъонвкиадо, Будапеща.

Ratio Educationis от 1777 г.² – закон, който предвижда образованието на народите в Хабсбургската империя на техния майчин език. В самостоятелна Унгария тази тенденция е подкрепена още с първия образователен закон от 1868 г.³ след обособяването на унгарското кралство и създаването на дуалистичната монархия. В общи линии тази политика – къде с повече, къде с по-малко ограничения – следват всички унгарски правителства.

Българите в Унгария получават статут на малцинство по Закона за малцинствата от 1993 г.⁴, но тяхното присъствие в страната е далеч по-ранно. Решаващи са годините на Първата световна война, когато поради трудното придвижване между държавите (и фронтите) голяма част от българите усяда в страната и създава първите си институции: през 1914 г. – Дружеството на българите в Унгария, през 1916 г. – Църковно-училищна община, през 1918 г. – Българско училище. Самото училище минава разнообразен път на развитие. В началото (1918–1921) то съществува като начално училище; след 1921, следвайки промените в българското образование, то се превръща в основно училище (най-напред до 7-ми, а по-късно – до 8-ми клас). След Втората световна война училището преминава под управление на българското просветно министерство, което полага грижи за разширението му – най-напред с детска градина, а след това и със средна (гимназиална) степен. През 2011 г. българската държава обаче спира финансиране на училището и единственото учебно заведение за българите в Унгария остана Българското училище за роден език, създадено през 2004 г. от Българското републиканско самоуправление. Българското училище за роден език е пряк наследник на образователните традиции на българите през последните 100 години и техен реален продължител.

През периода, в който управлява училището, българската държавна администрация проявява слаб интерес към образователните особености в чуждоезикова среда; приспособяването към специалните потребности на общността зависи от личната адаптивност на всеки учител, без да е изискване към него.

² Закон за образованието. – In: A Pallas nagy lexikona.

³ 1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában.

⁴ 1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól.

Основаното през 2004 г. Българско училище за роден език също измени път на търсене на най-резултатния подход към децата и семействата на общността. Коренен прелом настана, когато учителите възприеха методите на чуждоезиково обучение в преподаването на езика и се обърнаха и към деца, които идват без или с минимални знания по български език, което е отражение и на езиковото състояние сред българите в Унгария. Това усложни процеса на планиране и на преподаване, но пък доведе до четирикратно увеличаване на броя на учениците за няколко години. В същото време е радостно да виждаме как едно поколение, пропуснало да научи езика, води своите деца на училище, съхранява спомена за предците и се приобщава към живота на общността.

Ролята на учителя е изключително важна. В тази ситуация той трябва творчески да прилага своите знания и способности, да подготвя самостоятелно уроците си, черпейки от много извори. Целта е да се привлече вниманието на учениците, да стане привлекателно това допълнително и нелеко натоварване, трайно да се задържат децата в училище.

В Унгария в помощ на тези усилия е т.нар. **стандартизация на обучението на малцинствата**, което – както вече беше споменато – има дългогодишни традиции. Въз основа на държавните стандарти са разработени стандарти за образованието на отделните малцинства, в т.ч. и българското⁵. При разработване на стандартите **малцинствата имат пълната свобода да формулират своите изисквания** към обучението на младото поколение на роден език. Въз основа на тази документация българското училище има всички права и задължения на училищата в Унгария, то е част от унгарската училищна система⁶, независимо че извършва обучение само по два предмета: български език и литература и българско народознание (сборен предмет, в рамките на който се изучава история на българската диаспора и на българите в Унгария, малцинствени права, история и география на България, фолклор и празнична система, изкуства и т.н.) Тези два предмета се изучават от 1. до 12. клас

⁵ 17/2013. (III. 1.) EMMI rendelet.

⁶ Тук трябва да се отбележи, че българските законодатели все още не намират формулата, по която българските училища в чужбина да бъдат признати за училища по смисъла на закона. Българският законодател свенливо избягва да ги нарече училища, въпреки че финансира от бюджета на Р. България много от тях.

в пет часа седмично (4 часа български език и литература и 1 час народознание). Смятам за особено важно, че в съответствие с представената програма обучението по народознание в Българското училище за роден език се извършва във всички класове от 1. до 12. клас без прекъсване. Това не само задава ритъм на заетостта на учениците през целия курс на обучение в българското училище (по 5 часа седмично, като единият час е за проектна работа), а и не позволява накъсването му.

Наличието на пълна документация и на учебно заведение позволи Българското републиканско самоуправление да се включи в проектите за разработване на учебни програми и учебници, финансирани от Европейския съюз. Засега все още няма пълен комплект от необходимите помагала, но разработването им продължава. В момента се ползват собствен учебник и тетрадка за 1. клас, под печат са учебник и тетрадка за 2. клас, учебни тетрадки по български език за 3–4., 5–6. и 7–8. клас, както и пълен комплект учебници и учебни тетрадки по народознание за 1–4., 5–8. и 9–12. клас.

По-подробно ще се спра на **учебниците по народознание**, които вече предизвикват сериозен интерес сред българските училища зад граница. Първият от тях – за 1–4. клас – бе издаден през 2009 г., а от 2016 г. на разположение на учители и ученици са и учебниците за 5–8. и 9–12. клас.

Обучението по народознание е циклично. Някои основни теми се повтарят на различно ниво в трите степени, което позволява затвърждаването им, а в същото време дава минимум знания и на деца, които (по една или друга причина) напускат училището преди завършването на пълния цикъл на обучение.

Голям интерес предизвика още издаденият през 2009 г. учебник по народознание, чийто автор е Ася Събева-Юричкаи. Етнограф по професия, тя насочи вниманието към бита и фолклора на българите, което е от изключително значение за повишаване на интереса към *българското* и за създаване на емоционална връзка с българската култура, която най-лесно се предава чрез традициите – като се започне от храната и обичаите и се стигне до традиционните и официални празници. В същото време Ася Събева-Юричкаи няма педагогическа практика, затова

се наложи натрупаният богат материал да бъде сериозно редактиран и обогатен с методически апарат, за да се получи от него истински учебник.

Темите в това първо по рода си издание не са радикално нови и непознати и за българските учебници: *Моето семейство, моят дом и моята улица* се срещат във всяко учебно пособие по роден край. Но едва ли навсякъде обръщат внимание на децата върху *родословното дърво* и ги насочват да направят първи опити да създадат карта на рода си, стигайки поне до дядо и баба. Този интерес към родовите корени често стимулира родителите, семейството да съхранят спомените си, разказвайки на децата, помагайки им да издирят своето родословие. Много често то е смесено и тогава се очертава и българският, и унгарският клон на семейството, а често се появяват и други разклонения. Тези знания са допълнени с текстове на стихотворения и приказки, които осветяват темата от различни страни. Особено богатство са народните мъдрости: пословици и поговорки, гатанки и главоблъсканици, скоропоговорки, залъгалки, които съпътстват целия курс на обучение по народознание. Това езиково богатство, което прави речта жива и пластична, става близко и понятно за децата и предизвиква интерес и у родителите, често откъснати от живата българска реч.

На едно дете в България няма защо да обясняваш как се е образувало името му (собствено, бащино, дядово или фамилия), но в странство децата често не разбират как така имат повече имена, защо фамилията не е една и съща и т.н. Какви имена се дават на децата, дали са те наименования на цветя, плодове и други растения, небесни тела, животни, на качества като хубост, сила, безстрашие, имена на исторически личности, светци или светици.

От тези няколко примера се вижда, че и най-баналната и популярна тема може да получи ново звучене. А това е жизненоважно при работа с децата извън България, тъй като те много често няма откъде да научат неща, които са ежедневие в страната и като че ли нямат нужда от много обяснения. Децата непрекъснато се сблъскват с тях в ежедневието си, задават си въпроси, на които не винаги получават отговори. Затова е много важен, естествено, и учителят, който трябва да е наясно с тези проблеми, тясно да е свързан с общността, да работи и с родителите.

За обогатяване на речника се работи непрекъснато. Обучението по езика не е задача само на часовете по български език, а и на часовете по народознание. В зависимост от степента на владеене на езика, децата могат да възприемат различен обем от текста на учебника. Богатият илюстративен материал – и като подбор, и като художествено изпълнение – е от голяма помощ в това отношение. Някои могат да стигнат до степен разпознаване на различни предмети и явления, които се изучават, и кратко описание с отделни думи или изречения, докато за тези, които по-добре владеят езика, са предоставени интересни текстове за работа – от българския фолклор или от български автори. Особено място са намерили и традиционни български детски игри, някои от които вече позабравени и в България, които могат да се играят от всички, а чрез повторението на думите от играта, да се затвърждават говорните умения на децата.

За началната степен на обучение темите са: 1. Аз и моето семейство; 2. Моят дом и моята улица; 3. Семейни празници; 4. Годишни календарни празници; 5. България – символи на държавността; 6. Миналото на българите; 7. Труд и ежедневието; 8. Българско народно творчество. Всяка тема е богато илюстрирана с картинен и текстов материал и предоставя възможности на учителя да подготви уроци за деца с различна степен на владеене на езика, да предизвика интерес и да работи системно за неговото поддържане. Разбира се, излишно е да се казва, че и най-съвършеният учебник не е достатъчен и не може да отговори на всички потребности, които възникват, ако не е допълнен творчески от учителя, ако той не го доближи до динамичния свят на децата с помощта на съвременни технически средства за обучение. Наличието обаче на учебник дава стабилна основа, систематизираност и последователност на подобна подготовка. След дългогодишна работа с този учебник ние вече имаме идеи за неговото усъвършенстване. Това е естествен процес, да не говорим, че и самите времена бързо се менят и без да се е променила особено концепцията за цялостно представяне на материала, новите възможности и новите изисквания към образованието несъмнено задават нови предизвикателства пред учителя. Динамиката на времето изисква динамичност във всяко отношение. Затова и имаме желание да продължим работата и да отразим в новото издание нашия натрупан опит.

Несъмнено ползването на учебника даде положителни резултати. Той отговори и на една практическа потребност: тъй като съдържанието интегрира материал от различни сфери на знанието, а часовете не са много на брой, невъзможно е да се намери преподавател, подготвен по всички тези теми, който да поеме класове от 1. до 12.. Трудност представлява и степента на владеене на езика при различните класове и възрасти; а учител, който работи по един час седмично с класа, потрудно би се ориентирал в езиковите умения на децата. Ето защо, нашето решение е учителят по български език и литература да подготвя уроците и да работи с учениците, опирайки се и на връзките в учебното съдържание по народознание и по български език.

След поставянето на тази стабилна основа през 2009 г. с учебника по народознание за 1–4. клас, измина доста време до изработването на новите учебници. Ако трябва да извлечем все пак нещо положително от този дълъг период на прекъсване, то е, че през тези години народознанието се преподаваше и в хода на подготовката на часовете и на провеждането им беше натрупан сериозен опит, който след това бе използван при написването на учебниците за следващите класове: за 5–8. и за 9–12. клас.

Автори на новите учебници за 5–8. клас са Ася Събева-Юричкаи и Светла Къосева, а на учебника за 9–12. клас – Светла Къосева и Мариана Султанова (географската част).

Интересно е да се представят тези учебници най-напред чрез тяхното съдържание.

1–4. клас	5–8. клас	9–12. клас
1. Аз и моето семейство; 2. Моят дом и моята улица; 3. Семейни празници; 4. Годишни календарни празници; 5. България – символи на държавността;	1. Човекът и околната среда; 2. Материалният свят около нас; 3. Традиционни празници; 4. Османски период и Възраждане; 5. Българска духовна култура;	1. Националностите в Унгария. Българите; а. Понятие за национални малцинства; б. Българите в Унгария; с. Краеведски изследвания – градинарството; д. Институции; е. Малцинствени права и защита;

<p>(Малко география. Пътешествие из България)</p> <p>6. Миналото на българите;</p> <p>7. Труд и ежедневие;</p> <p>8. Българско народно творчество.</p>	<p>6. Живот в малцинство;</p> <p>7. Трудът и производството;</p> <p>8. Природата на България;</p> <p>9. Музеите и тяхното място в опознаването на света;</p> <p>10. Красотата в народното изкуство;</p> <p>11. България в ново време.</p>	<p>2. Българска география;</p> <p>а. Физикогеографски зони;</p> <p>б. Опазване на околната среда;</p> <p>3. България – нашето минало;</p> <p>а. Етнически компоненти при основаване на българската държава;</p> <p>б. Обединителна роля на християнството и славянския език;</p> <p>с. Ролята на империите – взаимодействие и сблъсък;</p> <p>д. Националната държава – цел и илюзия;</p> <p>е. Големите експерименти на ХХ век – форми на тоталитаризма;</p> <p>ф. България в глобалния свят;</p> <p>4. Българския фолклор и изкуството.</p>
--	---	---

Най-интересно е да се разгледа съдържанието през различните степени на обучение в съпоставка. Така изпъква не само цикличността, но и спиралността на знанието, което се предлага на учениците.

Вижда се, че и в трите степени важно внимание е обърнато на **околната среда**. Ако в 1–4. клас тя се представлява от **семейството, дома и училището**, то в 5–8. клас се задълбочава със знания за **къщи, облекло, традиции**, разгледани в тяхното развитие през вековете. Това е време, в което се оформят ясно представите на децата за историческото време, затова затвърждаването му чрез различните теми е особено полезно, а и буди особен интерес към ежедневието в миналото – нещо, което някои исторически школи смятат за основополагащо и е навлязло в обучение-

то по история и околна среда в много страни, където живеят българите. Тук за пръв път се обръща внимание на темата за живота на българите като едно от националните малцинства в Унгария, развита по-задълбочено на следващата образователна степен. В 9–12. клас вниманието се насочва към **общностите и тяхното място в живота на страната**, в която живеят. За тази цел се проследява не само на миналото и настоящето на българите в Унгария, а и на други традиционни български общности като Бесарабия, Банат, Западни покрайнини, Добруджа. Учениците усвояват знания за състоянието и правата на малцинствата, за тяхната роля в културния и обществен живот, като това максимално се доближава до техния житейски опит. Този ракурс е особено важен за създаването на самочувствие в средата, в която живеят както със съзнанието за историчността на явленията, така и с политическото съзнание за ролята на малцинствата в съвременния свят и в частност в Европа, където живеем. И с надеждата да ги предпази от националистическите настроения, надигнали глава в същата тази Европа.

Миналото на българите и географските знания са представени според възрастта в трите степени, но има и свързващи теми, които са особено полезни. В 1–4. клас особен интерес представлява пътешествието из България. Някои учители организират голяма част от материала или неговия преговор около тази тема, защото така детето по много интересен начин се запознава с географските и историческите забележителности на България. В 5–8. клас подобна тема е „Музеите и тяхното място в опознаването на света“. Тук са представени някои от българските музеи (на образованието, на градинарството, етнографски, изложба на модата, паркове и резервати), които, освен че поднасят интересни и разнообразни знания, отново дават възможност за пътешествие из страната и из различни исторически епохи (във времето и пространството). Темата може да се обогати и с други музеи, според предпочитанията, както на децата, така и на учителя. Интересно е да се постави като задача през лятото децата да съберат материали от музеите, които са посетили, за да ги представят след това на своите съученици. Тези форми могат да се използват и в гимназиалната степен на обучение, когато децата имат вече повече опит и знания, а навярно и повече лични впечатления от посещения в България, някои от които, организирани от училището.

Историческите теми маркират важни събития от българската история, те се опитват да съживят представата за миналото със знания за ежедневието на българите – за техните селища и жилища, за облеклото, храната и труда през вековете. Предимно при по-големите ученици възникват редица въпроси по теми, които не се интерпретират в местните училища или се интерпретират по различен начин. Особено важно е детето да получи пълноценен отговор на възникналите у него въпроси, за да намери адекватното си място в обществото, в което живее. Това понякога е много трудно особено ако учителят не познава местната история и култура и отговаря само на нивото на героизираната българска история. Нашите деца живеят в страни, които също имат славна история (колкото по-малки, толкова по-славна), често имат двойно самосъзнание, както поради семеен произход, така и поради усвояване на местната култура. Мисля, че едно от най-трудните неща, но пък особено важни, е да се намери хармонията между различните идентичности на детето особено в училища като нашето, където 90% от децата са от смесени семейства.

Проблемното поставяне на историческите въпроси създава нагласа за възприемане на света в неговото развитие, без да постулира вечни истини и по този начин създава мислещи личности. Трудната балканска история е създала не просто различни, а противоположни школи и при тълкуването на определени събития, в това отношение не прави изключение и българската историография.⁷

Важно е да се опираме на знанията на децата, придобити от *другото* училище. Българското училище не бива да съществува отделно и независимо (като знания, не административно) от средата, в която децата живеят и се социализират. Важно е интеграцията на знанията да става систематизирано и осъзнато, а не да се опира само на усета и добрата воля на отделния учител. Ако знаем какво са научили до този момент, ние можем да помогнем за неговото утвърждаване (още една додадена

⁷ Трудно изкоренимо е, например, убеждението, насадено още в ранна училищна възраст, че светите братя Кирил и Методий са българи. То не може да бъде защитено в сблъсък с чужда историография. А тяхната народностна принадлежност в ни най-малка степен не намалява значението на делото им и заслугите на България за неговото съхраняване. Това е само един пример, но има много такива.

полза от ходенето на българско училище), а от друга страна, можем да си освободим време за дейности, които са особено съществени при нашия тип обучение – боравенето с езика и неговото обогатяване, натрупване на емоционален опит в отношението към българското. Както всяко модерно образование, трябва да утвърждаваме умения, а не само да пълним главите на децата с факти. Да ги научим как да пренасят тези умения от едно знание към друго.⁸

Важен белег на принадлежността към нацията е усвояването на нейната традиционна и модерна култура. Фолклорните елементи са доста добре представени в отделните степени на обучение, както чрез празничната и обичайна система, така и чрез фолклора: приказки, песни, музика, танци. Смятаме за важно обаче тази система от знания да бъде надградена от основни знания за изкуствата: музика, театър, изобразително изкуство, които имат традиция и шедеври от най-древни времена в българските земи, и да бъде допълнена от съвременните визуални изкуства, които обсебват съвременния човек чрез дигиталния свят, в който живеем. Не е възможно да сме убедителни преподаватели, ако не забелязваме дълбоките промени, които настъпват у нашите деца в резултат на дигиталната революция. Ние никога няма да станем *дигитални туземци* като тях, но трябва да се стремим да бъдем образовани мигранти в техния дигитален свят. (McCrinkle, Wolfinger 2010; Гърмидолова 2014)

ЛИТЕРАТУРА

Гърмидолова 2014: Гърмидолова, М. Съвременни стратегии на обучението на учениците в средната училищна възраст. – Педагогически алманах. Т. 22, бр. 2, 218–238. – <http://journals.uni-vt.bg/almanac/bul/vol22/iss2/19>.

McCrinkle, Wolfinger 2010: McCrinkle, M., E. Wolfinger. The ABC of XYZ: Understanding the Global Generations.

⁸ Например, ако умея да работя с географска или историческа карта, да разчитам знаците и да откроявам важното, не само лесно ще науча да разбирам и чета картата на България, а това ще ми помогне и в другото училище.

THE ETHNOLOGICAL STUDIES BOOKS – AN EXPERIMENT WITH CONTINUATION

Svetla Kyoseva

Bulgarian School for Native Language, Budapest, Hungary

Abstract

In 2018 the Bulgarian School in Budapest has turned 100 years. This fact makes us look towards the future and work on better pedagogical aspects and teaching aids for our children, to preserve the Bulgarian language and identity.

The textbooks developed specifically for the needs of the children of the Bulgarian community in Hungary are a substantial contribution to the educational process. In Hungary in support of educational efforts is the so-called Standardization of Minority Education, which has had long-standing traditions since the Habsburg Empire.